

SAS PÉTER

Benedek Elek, Dsida Jenő és Kós Károly ismeretlen levelei Kelemen Lajos levéltáros gyűjteményéből

Kelemen Lajos (1877–1963) levéltáros-történész tudományos munkásságának fontosságára még életében felfigyeltek kortársai. Önmagukat tanítványainak valló munkatársai közül Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila részletesen elemezték mesterük munkamódszerét, levéltárosi, valamint történelmi működését, aki 70. születésnapján is eltökélten hangsúlyozta: „Életem jó darabját töltöttem a múzeumi eszme és a gyűjtemények szolgálatában, s ezeket azután is szolgálni kívánom.”¹ A múzeumi gondolat megvalósításában, az erdélyi levéltárügy kiteljesedésében játszott és a történetírás területén kifejtett iskolateremtő tevékenysége a jövőben is meghatározó tudományos értéket képvisel. A forráskiadás során nyújtott elméleti és módszertani alapvetések mellett személyes példaadásával tanított. Az általa képviselt szakmai és emberi értékek az erdélyi magyarság önazonosság-tudatának példamutatásul szolgáló részét jelentik. Élete és munkássága ismeretében hagyományozódni fog és időt álló lesz Jakó Zsigmond kinyilatkoztatászerű megállapítása: „közösségi felelősségben és az önzetlen szolgálat alázatában Kelemen Lajos marad minden időkre felülmúlhatatlan mintaképe Klió erdélyi magyar napszámosainak”.² A munkásságáért kapott őszinte megbecsülés és elismerés többet jelenthetett számára a hivatalos címeinél. Az olyan jellegű tiszteletadás, amelyet Reményik Sándor fogalmazott meg levelében: „Mélyen tisztelt Professzor Úr! Megengedi úgy-e, hogy így szólítsam – hiszen mindnyájunk Tanítója.”³

Kelemen Lajos munkásságával korosztályok mentoraként járult hozzá a helytörténeti, a művelődés- és művészettörténeti kutatások eredményeinek magas mércéjű szakmai követelményekhez igazodó közzétételéhez, és azok mind szélesebb körű befogadásához. Így korábban nem eléggé értékelt stúdiumokat emelt diszciplinája segédtudományi rangjára. Akár unitárius egyháza főgondnokaként, akár az Erdélyi Múzeum levéltárosaként, akár – őt idézve – „levéltári források forgatója-kutatója”-ként minden személyes, egyéni érdekét alárendelte közössége szolgálatának. Nemcsak az a fontos munkásságában, hogy milyen eredmények fűződnek hozzá, legalább annyira fontos, mi volt az eredője, a mozgatórugója fáradhatatlan tevékenységének. „Mert a meggyőződésem, hogy a magyar tudományosság előhaladását így, önzetle-

1 Kelemen Lajos levele a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóválasztmányának (Kolozsvár, 1938. jún. 18.), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy It. (A továbbiakban: SZNM It.)

2 Jakó Zsigmond, *Kelemen Lajos üzenete*, Korunk, 21(1978)/5, 374.

3 Reményik Sándor levele Kelemen Lajosnak (Kolozsvár, 1941. jan. 21.), Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (a továbbiakban: ROLKMI), Fond 593.

nül, a köz javára jobban lehet szolgálni” – írta 1942-es *Önéletrajzában*.⁴ Erre a legfőbb tulajdonságára mint társadalmi jelentőségű tanításra hívta fel a közfigyelmet 1977-ben, születésének századik évfordulóján legkedvesebb és legközelebbi tanítványa, Szabó T. Attila: „a testi halál csak a mának élő, önző emberi élet számára jelent véget, az önzetlen szolgálatban eltöltött élet a maga gazdag eredményeivel, követésre készítő példaadásával örökre beleépül a közösség erkölcsi, társadalmi, művelődési és tudományos életébe.”⁵

Kelemen Lajos munkásságából legismertebb levéltárosi tevékenysége. Valóban, szinte egyedül neki köszönhető, hogy a történelmi nevet hordozó arisztokrata családok és a neves, kiemelkedő erdélyi személyiségek iratanyagát, levelezését levéltárba mentve, egy olyan páratlan gyűjteményt alakított ki, amely nélkül a hiteles, forrásokon alapuló erdélyi történetírásnak sokkalta szerényebb eredményekkel kellett volna beérnie. Kelemen Lajos mondása a múlt relikviáinak fontosságáról napjainkban sem veszített semmit jelentőségéből és időszerűségéből: „Az emlékeket csak a tudatlan és szívtelen nem becsüli. Ne hagyjuk többé pusztulni a levéltárakat és levelesládáinkat.”⁶ Ebben a szellemben nevelte mindazokat, akik munkatársként a keze alá kerültek, vagy baráti, ismeretségi körébe juthattak.

Munkássága 1902-ben, az Egyetemi Könyvtárban megkezdett tevékenységét követően két évtized múlva, a máig ható történelmi változást hozó 1920. esztendő után, az erdélyi magyar tudományosság kisebbségi lét körülményei között lezajlott paradigmaváltását követően értékelődött fel súlyának megfelelően.⁷ Az erdélyi történetírás vesztesége mindaz, amit nem fogalmazott meg, s nem írt le tanulmányaiban, cikkeiben. Ezt a sokszor elsíratott szellemi kincset fedezhetjük fel levelezésében. Írásbeli üzenetváltásai százaiban vagy inkább ezreiben hagyta maga után – feldolgozandó örökségként – levéltári kutatásai során nyert megbízható, hiteles, az erdélyi tudományra, művelődésre és társadalomra vonatkozó történelmi adatgyűjteményét. Ezt felismerve jelenthette ki határozottan Kiss András, hogy „ilyen méretű hiteles forrásanyaggal tudomásom szerint ez ideig társadalmunk nem rendelkezik, és méltó értékesítése a jövő feladata”.⁸

A tudományágak különféle területein egyaránt alkotó Kelemen Lajos – összefoglaló jelzővel – művelődéstörténelmi jellegű munkálkodásának bemutatása csonka lenne több ezres nagyságrendű levelezésének közreadása nélkül. Beleérző képességének segítségével a történelmi háttér kibontása, egy adott mű megszületése körülményeinek bemutatása, a székely lustrumok, az inventáriumok s más levéltári források közlése

4 Kelemen Lajos *önéletrajza*, közlő MOLNÁR B. Lehel, *KerMagv*, 103(1997)/3–4, 233.

5 SZABÓ T. Attila, *Kelemen Lajos élete és munkássága* = KELEMEN Lajos, *Művészettörténelmi tanulmányok*, s. a. r. B. NAGY Margit, Bukarest, Kriterion, 1977, 31.

6 *Uo.*, 13.

7 Lásd SAS Péter, *Az erdélyi magyar tudományosság 1920 utáni paradigmaváltása = Tükörjáték: Emlékkönyv Cseke Péter 65. születésnapjára*, szerk. BOTHÁZI Mária, GYÖRFFY Gábor, Kolozsvár, Medea Egyesület–Művelődés, 2010, 83–96.

8 Kiss András, *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának története = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*, szerk. SÍPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009, 208.

mellett levelezésével is bizonyította, mennyire élővé lehet tenni a múltat, a régi korok embereit, gondolkodásmódjukat és életvitelüket. Irodalmi értékükön túl megszámlálhatatlan sokaságú tudományos adat, a különböző korszakokra, az egykori intézményekre, szakemberekre és természetesen Kelemen Lajos életére és munkásságára vonatkozó ismeretek sorjázna missziliseinek megmaradt, bár még eddig feldolgozatlan vagy lappangó részeiben. Levélváltásának időrendben olvasható kötetéből majd kiválglik, hogy mint robotos – ahogyan önmagát találóan nevezte – egy egész intézményt helyettesített, vagy éppen annak feladatait látta el egymagában. Nagyon sok – szakmai tekintélyét növelő, anyagi segítséget is jelentő – publikáció nem íródott meg, enyészett el fiatal kollégákkal folytatott beszélgetésekben, ismeretlen, soha nem látott érdeklődőknek nemesi származásukat firtató, szóban és írásban mindegyre feltett kérdéseire adott kimerítő válaszokban.

Kelemen Lajos egyik leveléből fogalmat alkothatunk írásbeli diskurzusainak nagyságrendjéről. „Hátramaradó közel 70 éves, legalább 7000, 95%-ban megválaszolt levelezésem elég tanúm arra, hogy mivel kellett töltenem délutánjaimat és éjjeleimet” – írta Ferencz Józsefnek, matuzsálemi kort megérett kolozsvári unitárius püspöke Budapesten egyházi vezetővé választott hasonnevű fiának.⁹ Levelezése sorsáról még életében döntött, és igyekezett mindent megtenni, hogy közgyűteménybe juttatva ne kallódhasson el. Erről egykori kolozsvári neveltjének, Gidófalvy Istvánnak és feleségének számolt be életének nyolcadik évtizedében: „Én több ezerre menő nagy levelezésemet is betű és azon belől időrendbe tettem kétharmadában. Ezt is igyekszem most befejezni, hogy rendben maradjon bár holtom után, ha életemben elfoglaltságom miatt nem is tudtam kellő rendbe hozni. Az 1914–18-i világháborús levelezésem közel ezer darabját rég beadtam az Erdélyi Múzeum Levéltára éppen általam kezdeményezett, s több mint húszszernyi darabra nőtt gyűjteményébe.”¹⁰ Tudatában volt levelei jelentőségének, fontosságának, melyek tartalmát – felhasználásukkal, beépítésükkel – számos diszciplína kutatója tovább értékesítheti.

Az előbbieken kifejtett érvek ellenére Kelemen Lajos munkásságának még nem sikerült az irodalmi kánonban az őt megillető jelentőségét kivívnia, neve egyes szakmai körökben máig ismeretlenül cseng.

Kelemen Lajos vérbeli levéltáros volt, intézményes gyarapító munkája során az Erdély történelmében valamennyi jelentőséggel bíró iratanyag, misszilis begyűjtésének szándéka közben saját iratanyaga elhelyezésekor nemcsak az általa írt vagy másoktól kapott levelezésanyagra helyezte a hangsúlyt, igyekezett levelezőpartnerei fontos írásbeli diskurzusait is biztonságba helyezni. Így maradhattak meg személyes jellegű hagyatékában Debreczeni László (1903–1986) műépítész, grafikusművész irodalomtörténeti jelentőségű levélváltásai is. A két világháború között – 1928-tól

9 Kelemen Lajos levele ifj. Ferencz Józsefnek (Kolozsvár, 1956. jan. 30.), Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára, Bp., Fond VII/k 8. doboz.

10 Kelemen Lajos levele Gidófalvy Istvánnak és Pataky Etelkának (Kolozsvár, 1958. szept. 3.). A levelezésanyag őrzési helye egy lapalji jegyzet szerint: „Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár).” Vö. KÁLNOKI Kis Tamás, *Reménytelen reménységben, avagy remény a reménytelenségbe: Kelemen Lajos dokumentum(típus)ok az 1940-es évekből*, Levéltári Közlemények, 49(1999)/1–2, 148, 15. jegyzet.

1944-ig – az Erdélyi Református Egyházkerület műemlékvédő templomrestauráló és -tervező szakembere volt. A László Dezső református lelképásztor szerkesztette Erdélyi Fialatok folyóirat, alcímében „Romániai magyar főiskolás lap” egyik alapítója, fennállása alatt főmunkatársa. Az orosz harctéren hadifogságba esett, 1945-től 1948-ig fogolyként várt hazatérési lehetőségére. 1949-től a kolozsvári Magyar Művészeti Intézet, majd jogutódja, a két tannyelvű (román és magyar) Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet (ma Képzőművészeti és Formatervezői Egyetem) műszaki felelőse, 1955-től a nép- és iparművészeti szak lektora. Ezzel egy időben a Bolyai Tudományegyetemen 1958-ig építészettörténetet, majd nyugalomba vonulásáig, 1963-ig ábrázoló mértant és perspektívát adott elő.¹¹ Egyháza is igényt tartott szakértelmére, 1954-ben műszaki előadó, a következő esztendőben a Kós Károly főgondnokként kialakított műszaki hivatal vezetője. A kolozsvári 272 műemléket bemutató összeírása Kelemen Lajos 80. évfordulójára kiadott emlékkönyvben jelent meg.¹² Tisztelete és szeretete egészen mentora betegágyáig kísért, halála pillanatában is jelen volt. Egykori mestere íróasztalát is ő mentette meg, halála után egy jól értesült kolozsvári gyűjtő zsákmánya lett.¹³ Debreczeni László feljegyzéséből ismert, hogy mi volt az a tizenhét fénykép, festmény, metszet s egyéb művészi alkotás, mely a legendás levéltáros-történész Monostori út 16. sz. alatti puritán udvari lakásának falait díszítette.¹⁴ Kelemen Lajos 1944–45 telén elkezdte papírra vetni emlékiratait, ahogyan 1945 végén Balogh Jolánnak írt levelében megfogalmazta, „vagy 200 oldal készült el eddig, míg Marosvásárhelyről örökre idejöttem, 1896 őszéig.”¹⁵ Debreczeni László átírásának köszönhetően a ceruzával írt, kiegészítésekkel, javításokkal kuszává, majd olvashatatlanná vált eredeti visszaemlékezés használható maradt, az általa közlésre előkészített és Kolozsvárt, az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Levéltárában őrzött, hagyatékában lévő kézirat nyomtatásban megjelent.¹⁶

A Kelemen Lajos által begyűjtött és hagyatékában megőrződött levéltári anyagokból adunk most közre eddig ismeretlen, Debreczeni Lászlónak írt leveleket, melyek

- 11 Életének és munkásságának összefoglalásául lásd *Toronyvigyázó: Debreczeni László műhelye*, összeáll., szerk., előszó Sas Péter, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2005 (Magyar Építőművészet, B sorozat).
- 12 Lásd DEBRECZENI László, *Az 1953. évi kolozsvári műemlékösszeírás építéstörténeti eredményei = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. BODOR András, CSELÉNYI Béla, JANCsó Elemér, JAKó Zsigmond, SZABó T. Attila, Bukarest, Tudományos Könyvkiadó, 1957 (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai, I: Tanulmányok, 1), 219–248.
- 13 SAS Péter, *Kelemen Lajos íróasztala, avagy milyen tárgyak hiányoznak az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményéből?*, Szabadság, 6(1995)/65, 11.
- 14 SAS Péter, *Erdély legendás levéltárosa: Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság*, Bp., Lucidus, 2009 (Kisebbségkutatás Könyvek), 132–133.
- 15 Kelemen Lajos levele Balogh Jolánnak (Kolozsvár, 1945. aug. 24–25.), MOL R 343/1. Kelemen Lajos által írt levelek.
- 16 KELEMEN Lajos, *Születtem Marosvásárhelyt: Önéletrajzi feljegyzések*, összeáll., bev., jegyz. GAAL György, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1993.

szerzői: Benedek Elek,¹⁷ Dsida Jenő¹⁸ és Kós Károly.¹⁹ Lelőhelyük: Arhivele Naționale Direcția Județeană, Cluj. (Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár, ROLKMI).²⁰ Fond 593. Personal Kelemen Lajos. Dosar 106.

Benedek Elek levelei Debreczeni Lászlónak

Köztudomású, hogy milyen fontos szerepet játszott Benedek Elek Dsida Jenő irodalmi pályájának elindulásában.²¹ Az alábbi levelek rávilágíthatnak arra, hogy legalább ugyanakkora jelentősége van Debreczeni László grafikában és írásban kifejtett műemlékvédő munkássága megkezdésében, valamint későbbi kiteljesedésének lehetőségében. Elképzeléseinek kezdeti támogatását és illusztrációk készítésére való felkérését Kelemen Lajostól kapta, akivel 1925-ben ismerkedett meg, s akire így emlékezik vissza: „Az első találkozástól kezdve atyai barátom lett, felismerte adottságomat és látta komolyságomat. Őtőle kértem engedélyt, hogy régi oklevelek írásait másolhassam. Kelemen Lajos mellett kezdtem a hazai középkori építészeti emlékekkel foglalkozni. Ez hozta meg életem döntő fordulatát, a műemlékügy szolgálatának vállalását.”²² Benedek Elek leveléből kiderül, hogy Debreczeni László már 1925-ben Erdély nevezetességeinek írásban és képben való bemutatására készült. Innen vezetett az út az *Erdélyi református templomok és tornyok* (Kolozsvár, Erdélyi Ref. Egyházkerület Iratterjesztése, 1929) címmel kiadott albumának írásban és képben való megvalósításáig. Albuma kísérőtanulmányában a bemutatott műemlékekkel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat, ismereteket összegezte. A történeti adatok forrásai között feltüntette Kelemen Lajosnak a témához kapcsolódóan megjelent cikkeit. Közbevetőlegesen, de alapvetően fontos állomás volt az 1928. január 31-i keltezésű, Makkai Sándor református püspöknek elküldött kódexírás – visszautalásul Kelemen Lajosnál folytatott paleográfiai gyakorlataira – utánczó beadványa, melyben az erdélyi műemlékek elhanyagoltságára hívta fel az egyházi vezető figyelmét, egyúttal megmentésükre és ápolásukra tett javaslatában önmagát proponálta

17 Benedek Elek (1859–1929) országgyűlési képviselő, újságíró, író, Elek nagyapó, „a nagy mesemondó”. Az *Én Újságom*, majd a *Jó Pajtás* gyermeklap szerkesztője. 1921-ben hazatért Kisbaconba, Cimbora néven megalapította és szerkesztette az egyetlen magyar nyelvű erdélyi gyermeklapot.

18 Dsida Jenő (1907–1938) szerkesztő, költő. 1927-ben a Pásztortűz műszaki szerkesztője, 1928–1929-ben Abafáján házitanító. 1930-ban az Erdélyi Fiatalok folyóirat egyik alapítója, 1934-ben a Keleti Újság szerkesztője. Az Erdélyi Katolikus Akadémia titkára, az Erdélyi Szépmíves Céh lektora.

19 Kós Károly (1883–1977) építész, író, grafikus, politikus, „Erdély mindenese”. 1912-ben a Kalotaszeg folyóirat szerkesztője, 1918–1919-ben a Kalotaszegi Köztársaság egyik megszervezője. 1924-ben az Erdélyi Szépmíves Céh, 1926-ban a marosvécsi Helikon íróközösség egyik alapítója. 1931-től az Erdélyi Helikon szerkesztője. 1946–1948 között nemzetgyűlési képviselő, 1953-ig a Mezőgazdasági Főiskola tanára.

20 Itt köszönöm meg Dr. Florin Mureșan levéltárosnak a kutatás során nyújtott szíves segítségét.

21 LISZTÓCZKY László, *A csemetefa éneke: Dsida Jenő és a Cimbora = Vonások Dsida Jenő portréjához: Tanulmányok és dokumentumok*, Kolozsvár, Kriterion, 2005, 42–66.

22 Az idézetet lásd BALOGH Ferenc, *Debreczeni László helye a magyar építészettörténetben*, Művelődés, 42(1993)/11, 6.

erre a feladatra.²³ Egyfajta válasznak is tekinthető a néhány nappal később a református egyházkerület igazgatótanácsának február 4-én kiadott körlevele, melyet Makkai Sándor igazgatótanácsi elnök és Darkó Ákos előadó-tanácsos írt alá.²⁴ Az espereseknek és lelkészeknek címzett felhívásban tájékoztatást adtak az egyházkerület területén levő műemlékek, templomi berendezések összeírásáról és rajzban történő felvételezéséről, ami tudatosította, hogy Debreczeni László magányos ajánlkozásából támogatásra érdemes, elvégzendő fontos közösségi feladat lett. A levélíró Benedek Eleknek Kós Károlyra való hivatkozása mögött nemcsak szakmai okok álltak, hanem személyes, addigi jó munkakapcsolatuk is indokolta. Kós 1921-ben, a Keleti Újság oktobrista csoportjától támogatva, több hónapos munkával megszervezte a kalotaszegi nép részvételével megalakított első erdélyi magyar politikai alakulást, az Erdélyi Néppártot. Az új párt politikai szócsove a Vasárnap című hetilap lett, melyet főszerkesztőként Benedek Elek, felelős szerkesztőként Kós Károly jegyzett. A néplap kiadásához meg kellett alapítani egy független irodalmi vállalkozást. A Kós Károly, Nyíró József, Paál Árpád, Szentimrei Jenő és Zágoni István által létrehozott Kaláka nevű betéti társaságot 1921 őszén jegyezték be.²⁵ Benedek Elek és Kós Károly neve Debreczeni gondolatvilágában, jövőt illető elképzeléseiben összekapcsolódott, ami Kós Károly néprajztudós visszaemlékezése is utal: „Mire Debreczeni László Kolozsvárt befejezte a műszaki középiskolát, alig húszévesen már olvashatta a Kós és Szentimrei által kezdeményezett és Benedek Elek szerkesztő nevét feltüntető első új erdélyi lapot, a *Vasárnap*-ot, és olvashatta ennek az erdélyi közügyeket is vitató, gondolatserkentő cikkeit, s a jól rajzoló ifjú láthatta benne Kós jellegzetes rajzait.”²⁶ Kós munkássága kapcsán a későbbiekben is felmerült Benedek Elek neve, a vele való együttműködés igénye. 1922–24 között Kós Károly otthonában, a Varjúvárában berendezett sztánai officinát három bibliofil könyvecske hagyta el.²⁷ Harmadik kiadványa, az 1925. esztendőre készült *Kaláka Kalendárium* elnevezésű naptárkönyv linóleummetszeteihez Szentimrei Jenő költő, szerkesztő, író, közeli sztánai szomszédja írt verseket, melyeket eredetileg Benedek Elekkel szeretett volna megíratni: „Mármost, amint tudja Elek bátyám, én kalendáriumot csinálok. Az illusztrációs részével részben készen vagyok, már ti. a képek papíron megvólnának, csak linóleumba kell vágnom őket. [...] Ahogy beszéltük, én 12 fejedelem arcképét készítettem. Ezek alá 4 hosszú alexandrinus sorban szeretném az őket jellemző, kissé szatirikus, de találó és cseppet archaikus verszeteket megkapni, és pedig Elek bátyámtól.”²⁸ Levelével és

23 Toronyvigyázó, i. m., 33–36.

24 Makkai Sándor református püspök egyházi feladatok mellett személyes jellegű munka elvégzésére is felkérte. „Kedves Barátom, engedje meg, hogy kerti házunk fölékesítését ezzel a csekélységgel viszonozhassam, hálás köszönetem mellett. Boldog új évet kíván igaz barátja Makkai Sándor püspök. 1929. I. 1.” Kézírási levél Az erdélyi református püspöki hivataltól fejleces levélpapírján. Címzés: Debreczeni László rajzoló-művész úrnak Dr. Darkó Ákos e[gy]h[áz]ker[ületi] tanácsos Úr útján. Helyt. Feladó: Dela oficiul episcopal reformat din Ardeal. Az erdélyi református püspöki hivataltól. Makkai László levele Debreczeni Lászlónak (Kolozsvár, 1929. jan. 1.), ROLKMI. Fond 593. Dosar 106.

25 Sas Péter, *A politikai Kós Károly*, Bánffyhunrad, Pro Kalotaszeg, 2002, 12.

26 Kós Károly, *Debreczeni Lászlóra emlékezem*, Művelődés, 46(1993)/11, 20.

27 A sztánai officina kiadványainak leírása: Sas Péter, *Kós Károly, a könyvművész*, Bp., Holnap, 2009, 63–81.

28 Kós Károly levele Benedek Eleknek (Kolozsvár, 1923. aug. 14.). = *Kós Károly levelezése*, s. a. r., szerk.,

a hozzácsatolt *Erdély kövei* (Sztána, 1922) című ajándékkönyvével a „kisbaconi Nagypónak” nem sikerült meglepetést okoznia, mert Szentimrei Jenő mindezekről már tíz nappal korábban tudósította. „Kós Károly elkészült a Bátyámnak küldendő könyvével, a héten nyilván postára is teszi, sőt a levélírássra is elhatározta magát.”²⁹ Kósnak és Benedek Eleknek ezt a barátságba hajló jó munkakapcsolatát akasztotta meg 1926-ban a marosvécsi Kemény-kastélyban megrendezett első helikoni írótalálkozó alakuló ülésének ügyében kialakult polémia. Felmerült, hogy az Erdélybe visszatért Bánffy Miklós elnökségének biztosítása érdekében az írótalálkozóra nem hívták meg Benedek Eleket. Az ügyben megszólaló Kós Károly Czine Mihálynak³⁰ és Féja Géának írt levelében³¹ számolt be az egykoron történt eseményről. Utólag is igazolta, hogy Kemény János levélben, majd Bánffy Miklós és ő személyesen hívták meg az egykori vécsi tanácskozásra Benedek Eleket. Az elnökséghez való feltétlen ragaszkodását nem tudták garantálni, ezért nem fogadta el az invitálást és saját akaratából maradt távol a tanácskozástól. Az akkori történések, s főleg az ügy kapcsán felröppent találgatások, a „jól értesültség” szülte pletykák természetesen rányomták bélyegüket Benedek Elek és Kós Károly további munka- és személyes kapcsolatára.

1.

KISBACZON,³² 1925. május 25.

u. p.³³ NAGYBACZON³⁴ (HÁROMSZÉKMEGYE)

Kedves fiam, szíves elnézédet kérem, hogy szokásom ellenére ily későn válaszolok mélyen megható leveledre, de még csak most kezdek magamhoz térni a télen átszenvedett elég súlyos betegségből, s amennyire lehet (bizony nem igen lehet), mérsékelnem kell

kísérő tan. SAS Péter, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003, 152.

29 Szentimrei Jenő levele Benedek Eleknek (Kolozsvar, 1923. aug. 2.) = *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929*, kiad. SZABÓ Zsolt, Bukarest, Kriterion, 1979, 156.

30 „Esetleges félreértések elkerülése céljából Bánffy és én együtt felkerestük Benedek Eleket, aki akkor, Ferenczy Gyula – Szentimrei apósa – vendégeként éppen Kolozsvárt volt. Kemény János nevében Bánffy megismételte a meghívást. Mire Benedek Elek kijelentette, hogy a meghívásnak csak azzal a feltétellel tudna eleget tenni, ha biztosítékot kapna, hogy a találkozóon ő fog elnökölni. Bánffy felvilágosította ugyan, hogy a találkozóznak sem szervezete, sem tisztikara nincsen, az írók egyszerűen Kemény János meghívott vendégei, a megbeszélések baráti beszélgetések, formások nélkül, de Benedek Elek a meghívást ilyen körülmények között sem fogadta el.” Kós Károly levele Czine Mihálynak (Kolozsvar, 1966. jan. 1.) = *Kós Károly levelezése, i. m.*, 604.

31 „Benedek Eleket Kemény János igenis meghívta a vécsi találkozóra, mert – miután személyes meghívó levelére a kért választ nem kapta meg – Bánffy Miklóssal ketten kerestük fel az akkor Kolozsvárt tartózkodó Benedek Eleket, hogy a netalán elkallódott meghívó levélen kívül személyesen is átadjuk neki Kemény János meghívását. Benedek Elek azonban azzal az indokkal, hogy ő csak elnökképpen vehetne részt a találkozóznak, s miután ez nem volt számára biztosítható, nem fogadta el a meghívást.” Kós Károly levele Féja Géának (Kolozsvar, 1967. aug. 14.) = *Kós Károly levelezése, i. m.*, 634.

32 Ma Băţanii Mici, Románia.

33 Unitate poştală = postai egység.

34 Ma Băţanii Mari, Románia.

magamat a munkában.³⁵ Ne várj hát hosszú levelet, e pillanatban elégedj meg azzal, hogy gyönyörűnek találok a tervedet, most már csak az a kérdések kérdése, elé tudjuk-e teremteni hozzá az anyagi eszközöket. Egyelőre írok Kós Károlynak (e levéllel egyszerre)³⁶ beszéld meg vele tervedet: ennek végrehajtásában egyedül ő lehet a legjobb tanácsadó és kalauzod. Jó lenne, ha aprajára kidolgoznád a tervedet, s azt hiszem, valahonnan elő lehet teremteni az anyagi eszközöket is. Többek közt a Cimbora is segíthetne, illetőleg hozzájárulhatna terved végrehajtásához, ha írásban és képben be-bemutatnád Erdély nevezetességeit. Erről majd beszélünk, ha Kolozsvárra megyek.³⁷ Most csak látogasd meg Kós Károlyt (Újság szerkesztősége Str. Regina Maria³⁸ 35), aztán írd meg nekem, hogy mit végeztetek.

Szeretettel:
Elek nagyapó

Kézírásos levél a CIMBORA KÉPES HETI GYERMEK LAP SZERKESZTŐSÉGE FŐSZERKESZTŐ: BENEDEK ELEK fejléces levélpapírján. Címzés: Tekintetes Debreczeni László úrnak Cluj–Kolozsvár Calea Victoriei³⁹ 38. „Ifjú Erdély” szerkesztősége. Feladó: CIMBORA KÉPES HETI GYERMEK LAP SZERKESZTŐSÉGÉTŐL BATANII-MICI – KISBACZON u. p. Batanii-Mare – Nagybaczon Jud. Treiscaune – Háromszék m.

2.

KISBACZON, 1925. júl. 23.

u. p. NAGYBACZON (HÁROMSZÉKMEGYE)

Kedves Öcsém, mostanában amellet, hogy gyöngélkedtem, a rendkívülinél is rendkívülibb dolgom volt, ez a magyarázata, hogy oly későn, csaknem egy hónap múltán válaszolok leveledre s most is röviden. Azt hiszem, Kós Károly nem sok idő múltán ellátogat hozzám, vagy én megyek Kolozsvárra, s akkor megbeszéljük, hogyan lehetne útnak indítani a te valóban szép terveidnek a végrehajtását. Abban nyugodt lehetsz, hogy

- 35 Benedek Elek betegségéről maga számolt be Bérczes Istvánné Csűrös Emília (1897–1970) ifjúsági írónak: „orvosi tilalomra sokáig nem írtam, nem olvastam (szóval: Magyar nemes voltam) – mert a nikotinmérgezés ötven évi kíméletesség után végre is fejbe vágott. Már négy hete kínlódom a dohányzásról való leszokással, most kezd enyhülni a kínlódás és tisztulni a fejem.” Benedek Elek levele Csűrös Emíliának (Bp., 1925. febr. 5.). Egy hónap múlva így írt állapotáról: „még mindig szenvedek a dohányzás, illetőleg a nemdohányzás miatt. Idegesség, kótyagosság.” Benedek Elek levele Csűrös Emíliának (Bp., 1925. márc. 2.) = *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929, i. m.*, 298, 300. Bizalmas, közeli kapcsolatukat magyarázza, hogy Csűrös Emília a Cimbora folyóirat Benedek Elek nevelte munkatársa volt.
- 36 Benedek Elek említett levele vagy megsemmisült, amikor Kós Károly sztánai házáat 1944 őszén kirabolták, vagy lappang.
- 37 Benedek Elek kolozsvári tartózkodása idején Ferenczy Gyula (1868–1931) bankigazgató – Szentimrei Jenő (1891–1959) költő, író, kritikus apósa – vendége volt. Ferenczy Gyula elnöklétével 1918-ban megalapította a Lapkiadó és Nyomdai Műintézet részvénytársaságát. Ő adta ki többek között a Keleti Újság napilapot, majd a Napkelet irodalmi és művészeti folyóiratot.
- 38 Korábban Deák Ferenc utca, ma Bulevardul Eroilor.
- 39 Korábban Magyar utca, ma Bulevardul 21 Decembrie 1989.

én minden lehető elkövetek avégből, hogy kibonthasd a szárnyadat.
Isten áldjon minden jókkal!

Szeretettel:
Elek nagyapó

Kézírásos levél a CIMBORA KÉPES HETI GYERMEKLAP SZERKESZTŐSÉGE FŐSZERKESZTŐ: BENEDEK ELEK fejléces levélpapírján. Címzés: Tekintetes Debreczeni László úrnak Cluj-Kolozsvár Calea Victoriei 51. Iparkamara II. 120. Feladó: CIMBORA KÉPES HETI GYERMEKLAP SZERKESZTŐSÉGÉTŐL BATANII-MICI – KISBACZON u. p. Batanii-Mare – Nagybaczon Jud. Treiscaune – Háromszék m.

Dsida Jenő levelei Debreczeni Lászlónak

A szakirodalom adatai szerint Dsida Jenő az 1928 ősze és 1929 nyara közötti időszakban Abafáján a báró Huszár család közismerten nehéz felfogású fiúgyermekének – Józsefnek⁴⁰ és Károlynak⁴¹ – a házitánítója volt, a IV. gimnázium anyagából készítette fel őket a debreceni vizsgára. Anyagi helyzete jobb lett, a háziasszonytól, báró Huszár Lászlónétól⁴² havi 4000 leut és teljes ellátást, ezt megelőzően Kolozsvárt a Pásztortűz folyóirat technikai szerkesztéséért viszont ennél kevesebbet, csupán havi 2500 leu fizetést kapott. Láng Gusztáv megállapítása szerint „a több hónapos vidéki élet jót tett a költő egészségének is, és felajzotta alkotó kedvét”.⁴³ A Debreczeni Lászlónak írt nyolcoldalas levele ezzel ellentétes érzelmekről, lelkiállapotról számol be, felgyülemlett keserűséget és szinte állandó kedvetlenséget, egyedüllétet emleget, mely a külsőleg csodálatos – kastély és park – környezetében, valójában „a feneketlen butaság fertőjében” körülvé-
szli. Nevelői állásának elfogadását nem az anyagi előnyökkel hozza kapcsolatba, hanem egyfajta menekülés kényszerével: „én voltam, aki megfutamodtam onnan a harcból, zajból és ajjasságokból [sic!] és lehet, hogy most gyávaságom büntetése ez.” Az abafáji tartózkodásának és ismerőseinek emléket állító *Régeniász* című, könnyed hangvételű verse meglehetősen, mely csak a kellemes személyeket és jóleső történeteket örökítet-

40 Mezőkövesdi báró Huszár József (1913–1958) földbirtokos, Dsida Jenő leveleiből ismert becenevén Charley. 1956-ban az úgynevezett „Szoboszlai mozgalom” egyik résztvevője volt. A felgöngyölített szervezet 56 vádlottját a népi demokratikus rendszer megdöntésével és az elnyomó tőkés-földesúri rendszer visszaállítására irányuló fegyveres lázadás szervezésével, „államcsinnnyel” vádolták meg. Közülük 11 vádlottat – köztük báró Huszár Józsefet – halálra ítélték. TÓFALVI Zoltán, *1956 – koncepciós perek Erdélyben = A Maros megyei magyarság történetéből*, szerk. PÁL-ANTAL Sándor, SZABÓ Miklós, Marosvásárhely, Mentor, 1997, 279.

41 Mezőkövesdi báró Huszár Károly (1914–2005). A második világháború után Kanadában, majd Ausztriában erdész-vadászmester. A család utolsó férfitagjaként Olaszországban hunyt el.

42 Huszár Lászlóné, született mezőkövesdi báró Huszár Mária Terézia (1889–1968), férjével Kolozsvárt, 1912. febr. 15-én kötöttek házasságot. GUDENUS János József, *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, I, Bp., Natura, 1990, 589.

43 LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő élete és költészete = Dsida Jenő összegyűjtött versei: Új összegzés*, szerk. URBÁN László, Bp., 2008, 21.

te meg. Levele nemcsak az abafáji otléte szempontjából és annak megítélését tekintve árnyalhatja az eddig kialakult képet, fontos, eddig kevésbé ismert, vagy nem ilyen nyíltan megfogalmazott, kimondott érzelmekeket tudatosít világlátásával, egész gondolkodásmódjával kapcsolatban. Teljes életműve megítélését befolyásoló, vallomásszerűen becses mondatai közül kiemelendő a „nem tudtam társulni soha semmiféle »oldallal«, »iránnal«, és az kínzó és szomorú” formában kifejezett gondolata, mert magyarázhatja a korábbi és későbbi konfliktushelyzetekben tanúsított magatartását, hozzáállását, viszonyulását. Szülőföldjéhez, „szegény Erdélyországunk”-hoz való ragaszkodása egész életében töretlen volt. Az ehhez hasonlatos gondolatöredékekben testet öltő kötődései vezettek el a hazaszeretet *Psalmus Hungaricus* címmel kifejezett vallomámos himnuszáig. Levele tanúsága annak a különleges lelki kapcsolatnak, mely egy másik érzékeny művészlélekekhez, Debreczeni Lászlóhoz fűzte. Mély beleérző képességét tanúsítja Debreczeni munkássága összegző megítélésének jövőbe látó előrevetítése: „én művészpályáját magányosnak, nem túlságosan megértettnek látom előre. Éppen úgy nem fogják megérteni, és ha megértették, éppen úgy igyekeznek majd elfelejteni, mint magát: a mi szegény fajtánkat. De én szeretem, és fenségesnek látom ezt, és jól van az úgy. Én megértem és szeretem Önt. Nem csak a mai énjét, hanem mindazt, amit a jövőben fog alkotni, s amiről talán önmaga sem tud még.” Debreczeni László életének mai ismeretében Dsida mondataiban valóban jövőbe látó, vateszi szavak fejeződtek ki. „Kollegája” iránt szokatlanul nyíltan kifejezett bizalmát annak „magyar egyenessége”, „szókimondó nyíltsága” és „hallgatag, nem pletykáló természete” jelzőivel magyarázza. Dsida levelének befejező mondata: „szíve szeretetével köszönti”, nemcsak költőhöz méltó alliteráció, hanem az Ady-féle „Szeretném, ha szeretnének”-féle viszont-szeretet iránti vágyódás tükröződése. Erre a legbensőbb érzésére szüleinek írt leveléből következtethetünk: „hiányzik az értelmes társaság, akikkel engem érdeklő dolgokról legalább pár szót beszélhetnék naponta, hiányzik, nagyon hiányzik az otthoni szeretet”⁴⁴

Grafikus lelki társa Dsida Jenőnek a *Leselkedő magány* (Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1928) című verseskötetéhez készített címtáblával, négy ciklusfej illusztrációval és személyre szóló ex librisével igazolta vissza a költő által kifejezésre juttatott, s a továbbiakban is szorgalmazott barátságának általa hasonlóan művészi formájú kifejezését. Dsida Jenő személyére szabott, habitusára tökéletesen találó könyvjegye visszatükrözte alkotója ars poeticáját: „az emberi lélek karakterének ábrázolására éppen az ex libris nyújtja a grafikusnak a legjobb alkalmat”⁴⁵ Könyvjegyével megajándékozta barátját, mely szó szerint értendő, mert Debreczeni László sohasem készített ex librist megrendelésre, csupán benső sugallatra.⁴⁶ Ezért találhatjuk a „megajándékozottak” szűk körében Kelemen Lajost és Kós Károlyt. A könyvgrafikán szereplő, hárfát pengető költőalak a korabeli recenzensek megállapítását – „az erdélyi költészet színezüst gitáron játszó lírikusa”⁴⁷ –

44 DSIDA Jenő, *Séta egy csodálatos szigeten: Cikkek, riportok, novellák, levelek*, s. a. r., bev. MAROSI Ildikó, Bukarest, Kriterion, 1992, 329.

45 *Toronyvígyázó, i. m.*, 23.

46 GÁBOR Dénes, *A könyvgrafikus*, Művelődés, 42(1993)/11, 25.

47 DÉNES Sándor, *Húsz esztendőnek semmi kegyelem! – Húsz esztendőnek minden elismerés! – Ez a mi válszunk*, Szamos, 60(1928), 123.

tükrözte. Dsida Jenő és Debreczeni László, a két rokonművész-lélek barátságának mélységére utal, hogy Dsida egyik álnevében a Zólyomi családnév után barátja keresztnévét, a Lászlót illesztette és használta.⁴⁸

3.

Abafája,⁴⁹ 1929. január 8.

Kedves jó Kollegám!

Amint megígértem, írok hát innen, száműzetésem csöndes, keserű helyéről. Késő este van már, s szobámnak hármás muzsikája (pattog a tűz, serceg a toll és a zsalun egyhangúan kopog az eső, –) valósággal kísérteties.

Mikor egy kellemesen eltöltött délután múltával elváltunk, elhatároztam, hogy írni fogok, panaszkodni fogok megígért levelemben sok-sok keserüségről, ami felgyülemlett bennem, s amik igazán olyan mélyen, csakis bennem fekvő tragédiák, hogy másokat vajmi kevésbé érdekelhetnek. Akkor úgy éreztem, hogy valakinek, akárkinek, ki kell öntenem egyszer, ha azt nem akarom, hogy szétpattanjak feszítésüktől. De most már újra bátrabb lettem a magányos szenvedéssel szemben, és gyávább, bizalmatlanabb az emberekkel szemben. De ha valaha rá tudnám venni magamat arra az őszinteségre, – ami nevetséges, mert hiszen kinek mi köze hozzá? – csakis Kollegámmal szemben tudnám megtenni, mert végtelenül megszerettem magyar egyenességét, szókimondó nyíltságát és hallgatag, nem pletykáló természetét. Azonkívül művész is. De majd akkor is csak szóbelileg, egyszer egy hangulatos, bizalmasan együtt töltött délutánon. –

Magamról nem sok mondanivalóm van. Élek itt, a feneketlen butaság fertőjében, mely annak a kicsi alkotó kedvnek és erőnek is szárnyát szegi, ami esetleg valaha volt bennem. Csaknem mindig kedvetlen vagyok, a szobámban egyedül, a parkban egyedül, mindenkitől menekülök, aki csak szembe jön, s ami legiszonyúbb – lélekben és vágyakban és gondolatokban is egyedül, egyedül.⁵⁰

A vasárnapok is szürkek, borongósak, olyanok mint szegény Erdélyországunk rossz napjai. De én voltam aki megfutamodtam onnan a harcból, zajból és ajasságokból [sic!] és lehet, hogy most gyávaságom büntetése ez. Sár van iszonyú, kicsit fagyos itt-ott, lovagolni nem lehet,⁵¹ a sport is meghalt egyelőre. Olyan itt az unalom, mint egy kiterjesztett szárnyú, nagy szürke madár.

48 Özv. Zólyomi Jenőné szóbeli közlése alapján. DSIDA, *Séta egy csodálatos szigeten*, i. m., 526.

49 Ma Apalina, Románia.

50 Hasonló jellegű elkeseredett érzéseit fogalmazta meg szüleinek küldött egyik levelében is, amelynek alapjaiban kellett volna megkérdőjeleznie abafáji tartózkodásának korábbi megítélését. „Hosszú levelet kérek. Kell az embernek valami otthoni. Mert alapjában véve borzasztó élet így ez az élet. Csupa fajankók közt egész nap, sehol egy értelmes lény, aki törődne az emberrel. Csend van. Ha vége a tanításnak, jön-megy az ember, tanul vagy olvas, csend, ha kimegy a parkba: a parkban is csend, a termekben is csend. Irtózatosan egyedül van az ember. Most még valószínűtlennek látom, hogy sokáig kibírjam ezt.” Dsida Jenő levele szüleihez (Abafája, 1928. nov. 19.) = DSIDA, *Séta egy csodálatos szigeten*, i. m., 326.

51 Dsida Jenő jó baráti viszonyt alakított ki a nyolc esztendőös báró Huszár Erzsébet baronesszel, akinek két számarra volt. „Az egyik számaron ma sétaidőben egy órát lovagoltam, felséges szórakozás megugratni a csökönyös fülest.” Dsida Jenő levele szüleihez (Abafája, 1928. nov. 19.) = *uo.*, 326.

De erős meggyőződésem, hogy mindig minden jól van, amint van. És javamra fog válni ez a sok-sok egyedüllét. Akár egészségileg válik javamra, akár tanulmányaimat segíti elő, akár melancholdára [sic!] hajló kedélyemet fogja gyökeresen meggyógyítani a falusi tavasz, mindenképpen hasznos lesz és tanulságos. Lassan-lassan sokféle embert kiismerek, látom bennük a jót és rosszat, és ennek is hasznát fogom venni. A város konvenciói, hajszái és ideges sürgés-forgása sok ember valódi lényegét elrejtették előlem. Aztán meg az sem lehetetlen, hogy egyszer csak bekopogtat hozzám is egy Gondolat, ami csirájában levő művészetem kibontakozását remélhetővé tenné.

Hoztam magammal néhány jó könyvet, néhány emléket és azok hű társaim. És különös: már nem is nagyon vágyom vissza Kolozsvárra. Akármilyen szörnyű itt, ott még szörnyűbb – olyan okoknál fogva, amelyeket most leírnom még lehetetlen.

Így vigasztalgotom én önmagamot, ha már más nincsen, aki vigasztaljon.

Három nap előtt meglátogattam Zólyomi tiszteletest,⁵² aki igen kedvesen, barátságosan fogadott, s aki igen intelligens, mély gondolkodású arany ember. Bizonyos dolgokban kissé nagyképű, de bár énbennem csak ennyi hiba lenne! Megígérte hogy meglátogat, és roppant kíváncsi az új, mai erdélyi művészetre, irodalomra, amelyből még semmit sem ismer. Kért, hogy majd beszéljek neki róla. Én se tudok sokat.

Talán mindössze tíz-tizenöt percet töltöttem nála, mert szinte emberileg kibíratatlan kotlóstojás, nagy árnyékszék szag ült sűrűn a szobájában és egészen rosszul lettem. Rémes: mennyire elhanyagolják falun a higiénit még a legintelligensebb emberek is!... –

Lássa, kedves Kollegám, mennyi mindent fecsegek én itt össze-vissza. Ne is tekintse ezt levélnek, ez csak afféle rapszodikus össze-vissza diskurálgatás. A levél szerintem egészen más: művészi, irodalmi műfaj. Szerintem rajzban vagy márványban is lehet levelet írni. De viszont így „eldiskurálgatni” nem lehet.

Nekem itt igazán egyetlen ünnepe, ha valahonnan együtt érző, meleg leveleket kapok, melyek hála Istennek elég sűrűn jönnek és bizonyítják, hogy még nem estem ki teljesen az emberek emlékéből.

Azért, azt hiszem, természetesnek fogja találni, ha megkérem: írjon nekem, lehetőleg postafordultával, nem kell okvetlenül hosszan, elég egy pár sor. Hiszen tudom, hogy most jóval elfoglaltabb nálam. Beszéljen, írjon terveiről, mostani munkáiról, művészetéről: engem mindez nagyon érdekel.

Szívből kívánom, hogy legyen szerencsésebb nálam és találjon embereket, társakat, akik ugyanarra szánták magukat, mint jómagam. Mert én nem tudtam társulni soha semmiféle

52 Zólyomi Jenő (1900–1972) bihardiószegi, majd 1925-től 1970-ig, 45 éven keresztül abafáji református lelkész, az Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. I. évf. (szerk. SULYOK István, FRITZ László, Kolozsvár, Juventus, 1930) munkatársa. A teológia mellett a kereskedelmi akadémiát is elvégezte. Közeli kapcsolatokra utal, hogy Dsida egyik írói álnevét a Zólyomi megjelölést választotta. Dsida Jenő az ő személyét is felelevenítette az abafáji tartózkodásának, ottani jó ismerőseinek emléket állító *Régeiász* című versében: „Zólyomi Jenő: akarattal / sem lelhetnél benne hibát, / az országúton lóval s güggel / gyakorolja a logikát. // Otthon cinizmust vacsorázik, / ez határtalan élvezet, / mert hiszen úgy sem, úgy sem érti / a kozmikus költészetet. // Gazda ember, ki jókorán kel, / de aranyat még nem talált. / S annál, ahogyan azt szeretnénk, / az ekéje mélyebbre szánt. // A szellemszíkra dől belőle, / amíg majd nem verik agyon, / de túlságosan nagy a felesleg: / kívül is jut az ablakon. // Szépen borotvált papi képe / édes és egyúttal fanyar, / szolidan az óráját nézi / és mindig távozik hamar.” *Dsida Jenő összegyűjtött versei, i. m., 391.*

„oldallal”, „iránnyal”, és az kínzó és szomorú. De ahogyan én Önt ismerem, Kollegám, nem hinném, hogy kívánságomnak foganatja legyen: én művészpályáját magányosnak, nem túlságosan megértettnek látom előre. Éppen úgy nem fogják megérteni, és ha megértették, éppen úgy igyekeznek majd elfelejteni, mint magát: a mi szegény fajtánkat. De én szeretem, és fenségesnek látom ezt, és jól van az úgy. Én megértem és szeretem Önt. Nem csak a mai énjét, hanem mindazt, amit a jövőben fog alkotni, s amiről talán önmaga sem tud még.

A jövő hét közepén utazom Debrecenbe,⁵³ úgy-e addig megkapom levelét? Címem: Mélt[óságos] Bárány Huszár László úr⁵⁴ levelével D. Jenő úrnak, Reghin Căsuța posttalá No=6.⁵⁵ (Apălină – Abafája)

Ha közös ismerőst talál bárhol, jó ismerőst lát az utcán, szólítsa meg és üdvözlje az én nevében.

Éjfél régen elmúlt. És holnap is hiába kelek fel: csak ködös lesz az Istenszéke, ködös lesz minden és az lesz holnap is, holnapután is – talán már örökre.

Nem haragudjék ezért a zavaros levélért, bocsásson meg érte őszintén nagyrabecsülő barátjának, aki szeretne méltó lenni erre a névre, s aki szíve szeretetével köszönti:

Dsida J.

Kézírási levél.

4.

1929. jan. 28. Abafája.

Kedves Debreczeni Testvér!

Mikor utoljára személyesen találkoztunk, avval váltunk el, hogy kért, írjak: mert – így mondta: nem fogom megbánni.

Nos, most ott állok, hogy már-már kezdem megbánni, hogy írtam. Annak több, jóval több mint két hete és semmi válasz. Elismerem, hogy az egy hülye levél, amelyikre nem sok írnivaló akad, mégis kérem: legalább annyit írjon egy lev. lapon, hogy megkapta. Ígérem, hogy többet nem zavarom soraimmal. Mi hír Kolozsvárt?

Szeretettel üdvözl

Dsida

Zólyomival⁵⁶ gyakran találkozom és igen szeretem.

Kézírás postai levelezőlap. Címzés: Nagyságos Debreczeni László rajzolóművész úrnak Cluj-Kolozsvár Redacția Ifjú Erdély szerkesztősége Teologia Reformată Piața Cuza Vodă Ref. Teologia v[olt] Bocskay tér. Exp: Dsida Jenő Apălină (Abafája) p. u. Reghin (Szászrégen) Br. Huszár-kastély.

53 Dsida Jenő debreceni utazása tanítványainak vizsgájával volt kapcsolatos, akik megbuktak a pótvizsgán is, ezért javítóvizsgára mentek matematikából és latinból. Vö. Dsida Jenő levele szüleihez (Abafája, 1928. nov. 19.) = DSIDA, *Séta egy csodálatos szigeten*, i. m., 325.

54 Mezőkövesdi báró Huszár László (1884–1966) földbirtokos.

55 Szászrégen postafiók 6. sz.

56 Lásd az 52. jegyzetet!

Debreczeni László egyaránt példaképének tekintette Kelemen Lajost és Kós Károlyt. Ahogyan saját szavaival megfogalmazta: „Szellemi tekintetben két kiválóan nagy egyéniség – Kelemen Lajos és Kós Károly – mellett értem férfit és forrottam egyéniséggé magam is. Egyiktől hajthatatlan egyenességét, a másiktól törhetetlen harcosságát láttam; mindkettőtől pedig a népek és a múltnak mély, realista szeretetét és igaz megbecsülését tanultam.”⁵⁷ Írásainak eszmei mondanivalójában, valamint grafikai megfogalmazásában annyira tudott azonosulni Kós Károly írásban és képben kifejezett szellemiségével, hogy többen az epigonjának tekintették. A hatás kétségtelenül kimutatható, de a figyelmes olvasó és szemlélő számára nem téveszthetők össze alkotásaik. Debreczeni László 1928-ban Kós Károly egy építészeti és egy szakírói munkájának értékelésével egyaránt foglalkozott. Az építészettörténeti kritika erényeit megcsillogtató kétrészes tanulmányában minősítette a Monostori úti református – a köznyelvben „kakasos” – templom épületét.⁵⁸ Mesterének *A lakóház művészete* (Cluj–Kolozsvár, Minerva, 1928) címmel megjelent munkájáról szóló könyvismertetésében a századelő nyugati nemzeti építészeti gyakorlatába illesztette az erdélyi építész helyben megvalósult elképzeléseit.⁵⁹ Az eltelt évtizedek alatt barátsággá erősödött kapcsolatuk során Debreczeni László máig az egyik legfontosabb összegzését adta egykori tanítómestere építőművészeti és grafikusművészeti munkásságának.⁶⁰ Kós Károly levele arra is rávilágít, hogy Bánffy Miklós mennyire becsülte a művésztársának tekintett „vándorgrafikus”⁶¹ munkásságát. Debreczeni Lászlót is abba a három kategóriába osztotta, akiket Bánffy gróf, mint az erdélyi főúri társadalom egyik kiemelkedő alkotó-elméje, tisztelni és méltányolni tudott. Kós Károly erre utaló visszaemlékezésében: „Csak az igazi mágnást, a parasztot és a talentumos művészt becsülte.”⁶² Debreczeni László alkotói tehetségéről Bánffy Miklós már korábban meggyőződhetett, 1928-ban vele készítették el az Erdélyi Szépmíves Céh új, a Kós Károlyét felváltó univerzális ex librisét, melyet a rendes (előfizetői) tagok köteteibe ragasztottak be. A nevet utólagosan, kézi szedéssel nyomtatták a könyvjegyekre.⁶³ A régi magyar varrottások tanulmányozása, illetve felvételezése nem maradt el. A művész nevének megnevezése nélkül Debreczeni László mintarajzaira ismerhetünk – több Erdélyi Szépmíves Céh kiadvány között – a Céh tizedik évfordulójára kiadott emlék-

57 Toronyvigyázó, i. m., 18.

58 DEBRECZENI László, *A kolozsvári Monostori úti református templom*, I, Páasztortűz, 14(1928)/1, 10–13; II, Páasztortűz, 14(1928)/2, 34–37. Újra-közölve: *Toronyvigyázó*, i. m., 37–45.

59 DEBRECZENI László, *Kós Károly, A lakóház művészete*, Páasztortűz, 14(1928)/16, 381–382. Újra-közölve: *Toronyvigyázó*, i. m., 46–48.

60 DEBRECZENI László, *Kós Károly, az építőművész*, Korunk, 26(1967)/8, 1060–1067. (Újra-közölve: *Toronyvigyázó*, i. m., 187–194.) és *A grafikusművész*, Igaz Szó, 16(1968)/11, 650–665. (Újra-közölve: *Toronyvigyázó*, i. m., 195–208.)

61 A jelzőt N. TESSITORI Nóra előadóművésznő használta először: *Debreczeni Lászlóról, a vándor erdélyi grafikusról*, Páasztortűz, 9(1930)/1, 17–19. Újra-közölve: *Toronyvigyázó*, i. m., 273–280.

62 „A legszebb élet amit magamnak el tudtam képzelni”: BENKŐ Samu *beszélgetései Kós Károssal*, Bukarest, Kriterion, 1978, 130.

63 GÁBOR Dénes, *Könyvjegy-művészek: Debreczeni László = Erdélyi közművelődési kaleidoszkóp: Válogatott cikkek és tanulmányok*, Kolozsvár, Stúdiium, 2005, 218.

könyv öt fejlécében.⁶⁴ Bánffy Miklós – Cs. Szabó László szerint a „fanyar erdélyi bor” ízére emlékeztető⁶⁵ – az 1916. esztendei koronázást felidéző és a „forradalmi idők” fejezetcím alatt összefoglalt „memoriálé” kötetének borítóját is a kolozsvári grafikusnak az egyik régi varrottas motívuma után alkotott rajza díszítette.⁶⁶

5.

Cluj-Kolozsvár, 1929. januárus hó 21.

Kedves jó Uram!

Bánffy Miklós úr⁶⁷ kéreti, hogy csütörtökön, folyó hó 24-én délelőtt úgy 12 óraker jönne ide fel hozzánk. Meg szeretné Önt kérni, hogy régi magyar varrottasokról vegyen felvételeket, hogy ő azokat Bpsten az Izabella-egylet⁶⁸ háziipari osztályában felhasznál-tassa; azonkívül nekünk is szükségünk volna ilyen motívumokból való záródíszekre és fejlécekre.⁶⁹ Ezt azonban mind Bánffy gróf úr akarja Önnel megbeszélni és önnel egyút-tal a ref. templom⁷⁰ és a piarista templom megfelelő hímzéseit⁷¹ ill. varrottasait megnéz-ni. Szóval okvetlenül kérem ide hozzánk felfáradni.

Ezenkívül ugyanakkor én is szeretnék Önnel beszélni grafikai dolgokban.⁷²

Őszinte barátsággal
Kós Károly

Kézírásos levél az ERDÉLYI HELIKON fejléces levélpapírján. Címzés: Debreczeny [sic!] László úrnak Kolozsvár „Ifjú Erdély” szerkesztősége nt. Ref. Teologia. Feladó: ERDÉLYI HELIKON.

64 *Erdélyi Szépmíves Céh emlékkönyv 1924–1934*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1934.

65 Cs. SZABÓ László, *Emlékeimből: Bánffy Miklós könyve – Erdélyi Szépmíves Céh*, Nyugat, 25(1932)/24, 635. Újraközölve: *A nagyúr: Bánffy Miklós emlékezete*, vál., szerk., összeáll. Sas Péter, Bp., Nap Kiadó, 2008 (Emlékezet), 52–54.

66 BÁNFFY Miklós, *Emlékeimből*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1932.

67 Losonczy gróf Bánffy Miklós (1874–1950) író, grafikus, politikus, írói álnevéen Kisbán Miklós. 1901-től 1906-ig országgyűlési képviselő, 1906–1910 között Kolozs vármegye főispánja. 1912-től 1918-ig a Magyar Operaház intendánsa. 1921–1922-ben külügyminiszter, 1926-ban visszatért Erdélybe, 1926-ban az Erdélyi Helikon főszerkesztője, 1938-ban a Romániai Magyar Népközösség elnöke.

68 Izabella egylet: 1894-ben Izabella főhercegnő támogatásával a felső-magyarországi megyék népművészi jellegű és háziipari termékeinek értékesítésére létrejött Izabella Háziipari Egylet.

69 Felkérhették Debreczeni Lászlót, hogy dolgozzon az Erdélyi Helikon folyóirat részére, mert az 1929. esztendei évfolyamban megszaporodtak az általa alkotott, összetéveszthetetlen stílusú záródíszek.

70 Leírása: HERPEI János, *A Kolozsvári Farkas-utcai ref. templom Lorántffy Zsuzsánna-féle terítője és a pókafalvi takaró*, Pásztortűz, 5(1926)/22, 528.

71 A textilművészet régi emlékei közül valószínűleg a liturgikus öltözetek, köztük a miseruhák, főleg a barokk kazulák díszítéseit akarták tanulmányozni. Vö. Sas Péter, *A kolozsvári jezsuita, majd piarista templom kincstára*, Kolozsvár, Kriterion, 2007, 72–83.

72 Kós Károly nagy valószínűséggel akkor kérhette fel Debreczeni Lászlót, hogy az erdélyi könyvek és a magyarországi olvasók egymásra találásának negyedik évfordulója alkalmából Az Erdélyi Helikon Magyarországi Barátai részére készítenő *Hívogató* kódexírászerű szövegét és díszítő grafikáit rajzolja meg. A kism nyomtatvány színes fényképét lásd *Kós Károly képeskönyv*, szerk. Sas Péter, Bp., Múzsák, 1985, 161.